

КОРУПЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНЕ, ПСИХОЛОГІЧНЕ І МОРАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Корупція — це складне і багато аспектне (правове, економічне, політичне, морально-психологічне) соціальне явище. Соціальна сутність корупції проявляється в тому, що вона: має соціальну обумовленість (є продуктом соціального життя); має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за існування корупції, істотно впливає на найважливіші соціальні процеси; має історичні витоки і глобальний характер, є правовим, економічним, політичним, психологічним і моральним явищем; має властивість пристосовуватись до соціальних реалій, постійно мімікрувати та видозмінюватися. Конкретні прояви цього соціального явища отримують правову та моральну оцінку з боку держави і суспільства, що теж свідчить про соціальну сутність корупції. Корупція характеризує основні соціальні процеси, які відбуваються у державі та суспільстві, у ній знаходять своє відображення найбільш значущі для держави та суспільства проблеми. У країнах, де корупція набуває значного поширення і суттєвого впливу на соціально-економічні процеси, є структурованою і здійснює системний вплив на посадових осіб (державних службовців), вона із соціальної аномалії поступово перетворюється на правило і виступає звичним способом вирішення життєвих проблем, стає нормою функціонування влади і образом життя значної частини суспільства.

Як соціальне явище, корупція існує в певних інституційних рамках, в яких правові, економічні, політичні, соціальні процеси впливають на неї, а корупція, у свою чергу, здійснює вплив на право, економіку, політику, ідеологію, суспільну психологію тощо.

Корупція — це не лише певні діяння, а й система негативних поглядів, переконань, настанов, спосіб мислення [1], тобто корупція є також психологічним і моральним явищем. Вона не існує поза людей — їх поведінки, діяльності.

З огляду на пануючу у нас довгий час марксистську теорію злочинності (прибичників її багато і сьогодні), що апелює до бідності як джерела правопорушень, в тому числі корупційних, все нібито достатньо зрозуміле: мала заробітна плата у посадових і службових осіб, криза економіки породжує бідність, а остання і є джерелом правопорушень. Як зазначав Ф. Енгельс у своєму монографічному дослідженні стану робітничого класу в Англії, робітник втрачає повагу до власності і здійснює крадіжку через злидні й бідність. Хоча Ф. Енгельс при цьому і засуджує будь-яке правопорушення (злочин) як засіб класової боротьби [2]. Звичайно, тут доречно було б зауважити, що за життя Ф. Енгельса капіталізм, не маючи системи соціального захисту і справедливості, логічно викликав багато різноманітних суспільних негараздів, конфліктів і глибоких криз, що так чи інакше впливали на стан правопорушень у суспільстві, але понад 100 років, що минули відтоді, відчутно змінили уявлення про капі-

талізм. Уже виросло сучасне індустріальне суспільство (наприклад, Швеція, Японія, Німеччина, США та інші держави), що має міцну і розгалужену систему соціального захисту. Та справа значно складніша. Переконавання, що нібито правопорушення породжуються тільки бідністю, є грубим і невідповідаючим істині спрощенням. По-перше, бідність — це відносне, значною мірою суб'єктивне, поняття, бо воно визначається не стільки рівнем добробуту у даному суспільстві, як його оцінкою окремими людьми. Те, що один розглядає як бідність, інший вважає достатком чи, пак, розкішним буттям. Тому сутність поняття «бідність» не просто визначити. Окрім того, треба мати на увазі, що та чи інша економічна ситуація позначається на рівні правопорушень не відразу, не формально, а з запізненням на декілька років. У нашій державі високий рівень корупції простежувався уже з перших місяців її існування. Тобто причини цього соціального явища значно складніші.

До того ж не слід лишати поза увагою і теоретичних здобутків з даної проблеми західних кримінологів. Так, відомий німецький дослідник Георг фон Майр (1841–1925) довів, що злидні майже не сприяють зростанню крадіжок [3]. Англійський вчений Уільям Дуглас Моррісон встановив, що Англія в кінці XIX століття була у шість разів багатшою за Італію, та, незважаючи на це, в період з 1880 по 1884 р. крадіжки в ній були більш поширеними [3]. Аналогічне співвідношення було, за Моррісоном, між Францією та Ірландією. Американські кримінологи Кліффорд Шоу і Генрі Маккей висловили припущення, що важкі економічні умови самі по собі автоматично не породжують жодних соціальних проблем [3, 253]. Аргументами для такого висновку послужили факти, згідно з якими рівень правопорушень за період великої депресії (1929–1934) був відносно стабільним: і це тоді, як кількість сімей, що жили на дотації за програмою соціальної допомоги, наприклад у Чикаго, зростає у 10 разів [3, 73]. Та й автор першого у світі кримінального статистичного щорічника (з 1825 р.) француз Андре-Мішель Геррі (1802–1866) підкреслював на основі проведеного аналізу, що не бідність є причиною правопорушень, а, передусім, послаблення вимог моралі у суспільстві [4].

У конкретних корупційних правопорушеннях як у дзеркалі знаходить відображення психологія конкретних людей, у корупції, як соціально-політичному явищі, відображається психологія соціальних груп і всього суспільства.

С. В. Степашин відзначає, «...корупція — не просто хабарі, не просто зловживання службовим становищем, не просто завуальовані види підкупу чиновників. Це хвороба більш глибока, яка має у своїй основі психологічну установку використовувати державну службу як невичерпне джерело для досягнення корисливої мети» [5, 2].

Залежить від конкретної особистості буде чи не буде вчинено корупційне правопорушення. Як підкреслив А. Ф. Зелінський, «...ніхто, мабуть не сумнівається в тому, що будь-яка особа, у тому числі особа злочинця, являє собою самокеровану біосоціальну систему надзвичайно високої складності і що елементи (підструктури) особистості взаємодіють між собою на психологічному рівні». Саме така взаємодія народжує відповідну психологічну настанову осо-

бистості, яка формує ту чи іншу модель поведінки, у то му числі корупційну. Окремі дослідники вважають, що корупційна модель поведінки має, певним чином, психологічне коріння, а корупція взагалі — психологічне походження. Вони пояснюють психологічний характер походження корупції, зокрема, збереженням у традиціях різних країн звичаїв, які подібні до проявів корупції, але здебільшого використовуються в побуті і схвально сприймаються суспільством [6, 1–2].

Є й інша морально-психологічна сторона корупції. Ми погоджуємося з твердженнями автора публікації «Етапи розвитку корупції як негативного суспільного явища» у виданні «Предпринимательство, хозяйство и право» № 7 за 2000 рік, про те, що коли держава примушує своїх громадян поводитися нечесно, то це породжує нездорову систему і має негативний вплив на суспільство [7, 72–73]. Посадовій особі, яка, умовно кажучи, стоїть перед вибором: чесно виконати свій обов'язок чи зловживати службовим становищем — за умов панування правового нігілізму, соціальної нестабільності і невпевненості у своєму майбутньому, культивуванні психології користоловства, падіння моральності, відсутності чіткої ідеології державної служби легше схилитися до корупційної форми поведінки. Суть запобігання корупційним правопорушенням має зводитись до того, що проблема такого вибору перед особою, уповноваженою на публічну службу, поставала якомога менше, а при її виникненні — така особа мала всі підстави розв'язати її на користь правомірної поведінки.

Погоджуючись з психологічним корінням корупційної поведінки, ми все ж таки вважаємо, що слід виходити з того, що особа, яка стає на шлях вчинення корупційних правопорушень, не є, так би мовити, скорумпованою від природи. Корумпованих рис поведінка особи набуває в процесі її власної соціалізації. Стане чи не стане особа на шлях вчинення корупційних правопорушень залежить не стільки від того, які традиції чи психологічні настанови увібрала від народження, а від того, в якій суспільній атмосфері вона виросла, який психологічний клімат панував навколо неї, в якій суспільній атмосфері вона росла, які поступки визнавались аморальними, а які з боку моралі заохочувались. Мова йде про суспільну свідомість, в якій фокусується надзвичайно багато аспектів суспільного життя, у тому числі відношення громадян до закону і їх реакція на корупційні правопорушення.

Ми вважаємо, що одним із стратегічних напрямів запобігання корупції є захист громадської свідомості від корупційного впливу, який, зокрема, включає збереження моральних цінностей та зростання суспільної свідомості. Як для масштабного поширення корупції, так і для ефективної протидії корупційним правопорушенням має існувати відповідний психологічний настрій суспільства.

Правильне розуміння корупції як соціального явища є не лише суто теоретичною проблемою. Воно має надзвичайно важливе і практичне значення. Про це свідчать ті факти, коли на політичному і нормативно-правовому рівнях перед правоохоронними та іншими державними органами ставляться завдання, які, виходячи із соціальної сутності корупції, об'єктивно не можуть бути

виконані, — «подолати корупцію», «викоренити корупцію». Так, «підірвати ґрунт для існування корупції в Україні» йдеться у постанові Верховної Ради України від липня 2001 року № 2612- III «Про підсумки парламентських слухань щодо стану боротьби з корупцією». Указом Президента України від 23 лютого 2000 року № 276 визначено «створення конкурентного середовища, регулювання природних монополій, усунення умов для можливих зловживань, подолання корупції та тіньової економіки». Комплексною програмою профілактики злочинності, затвердженою Указом Президента України від 25 грудня 2000 року № 1376, передбачались відповідні заходи, спрямовані на «викорінення корупції». Указом Президента України від 11 вересня 2006 року № 742 затверджена Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності». Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2009 року № 535-р «Про затвердження комплексного плану заходів щодо реформування земельних відносин, дерегуляції та подолання корупції у цій сфері на 2009 рік» затверджений комплексний план подолання корупції у сфері земельних відносин на 2009 рік. Термін виконання прийнятих програм, планів завершено, а поставленого завдання «подолати корупцію», як слід було очікувати, виконати не вдалося [8].

Українське антикорупційне законодавство, зокрема, ст. 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року № 3206-VI дає визначення корупції: «корупція — використання особою, зазначеною в частині першій статті 4 цього Закону, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка) пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній в частині першій статті 4 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей» [9].

Зазначеним Законом України передбачено:

- визначення основних принципів щодо запобігання і протидії корупції;
- розширення кола суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення;
- упровадження механізмів, норм і правил, які спрямовані на запобігання корупційним правопорушенням;
- визначення кола суб'єктів, які здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції;
- конкретизацію видів обмежень суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення;
- обмеження щодо осіб, які звільнені з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави;
- порядок здійснення фінансового контролю, декларування як доходів, так і витрат посадовців;
- недопущення виникнення конфлікту інтересів у осіб, які уповноважені на виконання функцій держави;

- антикорупційна експертиза проектів нормативно-правових актів;
- заборона одержання органами державної влади та органами місцевого самоврядування від фізичних, юридичних осіб безоплатно послуг та майна;
- надання права об'єднанням громадян, а також окремим громадянам брати участь у діяльності із запобігання і виявлення корупційних проявів;
- інформування громадян про заходи, спрямовані на запобігання і проти-дію корупції;
- облік осіб, яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупцій-них правопорушень;
- заходи щодо відновлення порушених прав держави та інших осіб, які постраждали внаслідок корупційних правопорушень з боку суб'єктів відпові-дальності за корупційні правопорушення [10].

Фактично в Україні певний проміжок часу не було діючого Закону щодо запобігання і протидії корупції. Закон України «Про боротьбу з корупцією», прийнятий у 1995 році [11], втратив чинність з прийняттям Верховною Радою України 11 червня 2009 року антикорупційного законодавства [12], яке так і не було введено в дію, а Закони України «Про засади запобігання і протидії корупції» і «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» введені в дію з 1 липня 2011 року.

Корупція і влада є одночасно антагоністами і супутниками: влада породжує корупцію, без неї корупція як явище неможлива в принципі; корупція як соціальна корозія постійно «роз'їдає» державні структури; державна влада, у свою чергу, весь час прагне знищити корупцію. У такому двобої і відбувається співіснування зазначених явищ. Водночас жодна з них не може здобути повної перемоги, як і зазнати повної поразки, оскільки повне корумпування спільних відносин у сфері публічної влади означало б крах держави, а повне викоренення корумпованих зв'язків є неможливим, виходячи з соціальної сутності як корупції, так і влади. Вказана ситуація в якійсь мірі є парадоксальною по своїй суті, але це реальна дійсність, з якою потрібно рахуватися та брати до уваги при з'ясуванні сутності корупції.

Морально-психологічні наслідки корупції проявляються в тому, що вона:

- є потужним фактором деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей, деформації індивідуальної та суспільної психології;
- нищить духовні та моральні цінності;
- сприяє поширенню у суспільстві кримінальної психології;
- знижує мотивацію службових осіб у сфері державного управління, а та-кож громадян у різних сферах соціального життя.

Корупція породжує у психології громадян відчуття безсилля, беззахисності перед державою, її окремими інститутами, посадовими та службовими особами.

Масштабне поширення корупції все більше витісняє правові, етичні відно-сини між людьми, а сама корупція із соціальної аномалії поступово перетво-рюється на правило і стає звичним способом вирішення життєвих проблем, стає нормою функціонування влади і способом життя значної частини членів

суспільства. За таких обставин у суспільній психології відбувається злам — люди у своїй поведінці з самого початку психологічно налаштовані на протиправні спроби вирішення питань. Відомий російський кримінолог С. Л. Сибіряков відмічав, що саме така психологічна атмосфера була притаманна радянському суспільству. Він вважає, що специфікою «свідсько-радянського» суспільства тривалий час був принцип «ти — мені, я — тобі». Відповідно значна частина населення країни буквально, як губка, увібрала в себе ці принципи і нерідко слідувала їм, тим більше, що у багатьох випадках і у тих умовах інакше не можна було «дістати дефіцит», створити, здійснити, кудись влаштуватись тощо [13].

Підсумовуючи проведений аналіз, можемо зробити висновки, що корупція є складним і багатоаспектним соціальним явищем. Її соціальну сутність характеризують економічний, політичний, правовий, морально-психологічний та інші аспекти. Політичний аспект займає особливе місце, оскільки корупція як соціальний феномен виникає в результаті здійснення публічної влади, є продуктом неефективного функціонування владних структур. Основним показником суспільної небезпеки корупції, який також характеризує її соціальну сутність і визначає її зміст як об'єкта адміністративно-правового дослідження, є негативні наслідки корупції, з'ясування яких дозволяє:

- виробити науковий підхід до розуміння цього негативного явища;
- визначити реальні задачі у сфері запобігання і протидії корупційним правопорушенням;
- сформулювати дієві заходи щодо запобігання і протидії корупції.

Формування засад антикорупційної політики в державі, на наш погляд, має базуватись на тому, що корупція як соціальне явище притаманне усім без винятку суспільним формаціям, усім державам світу, вона — невід'ємний атрибут публічної влади. Відмінність різних держав полягає не у наявності чи відсутності корупції як такої, а в її масштабах, характері корупційних проявів, впливу корупції на економічні, політичні, правові, моральні. Психологічні та інші соціальні процеси. Нерозуміння цього аспекту призводить до постановки нереальних завдань перед державними органами.

Література

1. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Є. В. Невмержицький ; Ін-т держави і права України НАН України. — К., 1999. — С. 6.
2. Энгельс Ф. Положение рабочего класса в Англии // Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Т. 3. — С. 293–573.
3. Шнайдер Г. Й. Кримінологія / Г. Й. Шнайдер. — М. : Прогресс-Универс, 1994. — С. 73.
4. Гвоздецький В. Д. Правові, економічні та духовні засади протидії корупції // Міліція України. — 2011. — № 3–4. — С. 24–25. — (Науково-практичний збірник «Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених» ; №100).
5. Степашин С. В. Против криминализации России // Российская юстиция. — 1999. — № 1. — С. 2.
6. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / А. Ф. Зелинский. — Юринком Интер, 1999. — 240 с.

7. Омельченко С. Етапи розвитку корупції як негативного суспільного явища // *Предпринимательство, хазяйство и право*. — 2000. — № 7. — С. 72–73.
8. Гвоздецький В. Д. Корупція — як соціальне явище: зміст та сутність // *Міліція України*. — 2001. — № 5–6. — С. 21–23. — (Науково-практичний збірник «Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених»; № 101).
9. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-VI [Електронний ресурс]. — Ресурс доступу: zakon.rada.gov.ua.
10. Гвоздецький В. Д. Витоки та розвиток корупції в Україні // *Наука і правоохорона*. — 2011. — № 1. — С. 45–53.
11. Про боротьбу з корупцією: Закон України // *Нормативні акти України щодо охорони правопорядку*. — К., 1996. — С. 407–413.
12. Закони України: «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 року № 1506-VI, «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» від 11 червня 2009 року № 1507-VI, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 11 червня 2009 року № 1508-VI ^ офіц. вид. / Комітет Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. — К., 2009. — 67 с.
13. Гвоздецький В. Д. Корупція — відображення стану суспільного організму // *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. — 2011. — № 3–4. — С. 124–132.

Анотація

Гвоздецький В. Д. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище. — Стаття.

У статті аналізуються питання генези, сучасного стану антикорупційного законодавства, його здобутків, перспектив та основних напрямів розвитку. З урахуванням новітніх наукових напрацювань значна увага в статті приділяється дослідженню антикорупційного законодавства, діалектичному зв'язку між правильним визначенням змісту, сутності корупції та реальними кроками держав щодо запобігання і протидії їй.

Ключові слова: корупція, корупційні правопорушення, явище корумпованості, запобігання і протидія корупції, соціальне, психологічне, моральне явище.

Аннотация

Гвоздецкий В. Д. Коррупция как социальное, психологическое и моральное явление. — Статья.

В статье анализируются вопросы генезиса, современного состояния антикоррупционного законодательства его достижений, перспектив и основных направлений развития. С учетом научных достижений значительное внимание уделяется исследованию антикоррупционного законодательства, диалектической связи между правильным определением содержания, сути коррупции и реальными шагами государств к ее преодолению.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные правонарушения, явление коррумпированности, предотвращение и противодействие коррупции, социальное, психологическое, моральное явление.

Summary

Gvozdetzky V. D. Corruption as a social, psychological and moral phenomenon. — Article.

Problems of genesis, present-day conditions of anti-corruptional legislation, its achievements, prospects and basic directions of development are analysed. Inclusive of modern sciential researches considerable attend to corruption researches, dialectical connections with correct definition of add-up and substance of corruption and real governmental steps to its negotiation.

Keywords: corruption, phenomenon of corruption, prevention and straggle against corruption, social, psychological, moral phenomenon.